

1.

Vader lag onderuitgezakt in de lage houten leunstoel te slapen, moe van het harde werken op de boerderij. Zijn borstkas ging langzaam op en neer. Af en toe ontsnapte er een pufgeluid uit zijn mond, als de toon van een langzame locomotief. Dat zou zo doorgaan tot hij naar bed ging.

Moeder zat aan tafel sokken te stoppen. Ze had een zwarte gebreide sok met een gat erin strak om haar vuist gespannen. Ze zuchtte en zei zonder op te kijken dat Job naar bed moest gaan.

Hanna hoopte dat moeder wat tegen haar broertje zou zeggen voor hij ging slapen. Welterusten of zo. Job was nog maar een kind.

‘Aju’, zei Job. Moeder zei niets, ze keek niet eens naar Job toen hij gedag zei. Ze trok enkel de sok nog wat strakker over haar vuist en stopte verwoed verder. Het licht van de grote hanglamp scheen op haar donkere haar, waar de laatste tijd zilveren draden in kwamen.

‘Welterusten Job.’ Hanna streek haar broertje over zijn blonde stekels.

Jobs bruine ogen lichtten op. ‘Welterusten’, zei hij. Toen liep hij naar de gang en stommelde de steile houten trap op naar de diepe donkere zolder. Daar sloep hij met de twee andere broertjes. Jan en Joost lagen al op bed. Ze hadden eerst een tijd ruzie liggen maken. Vader had onder aan de trap geroepen dat ze op moesten houden, anders zou hij wel even komen. Toen was het stil geworden. Gelukkig maar. Vooral Jan luisterde niet goed naar vader, daardoor kreeg hij er vaak van langs.

Hanna vond het akelig als vader Jan een pak rammel gaf. Het hielp ook niets, hij werd er alleen maar dwarser door. Vader sloeg de narigheid erin in plaats van eruit, leek het wel.

Moeder maakte nu rechte lijntjes in het grote gapende gat van de sok, ging daarna met de stopnaald over en onder de lijntjes door, zodat er een soort net ontstond. Het gat werd al minder wijd. Knap van moeder dat ze zo netjes kon stoppen. Moeder kon ook breien en naaien. Ze was altijd bezig. Overdag was dat niet zo erg, maar ’s avonds wel. Soms zou ze het fijner vinden als moeder de kinderen naar bed bracht en zij wat met haar kon praten. Nu bijvoorbeeld, terwijl ze onder de lamp zaten en de anderen op bed lagen. Dat zou ze graag willen. Ze zou zelf eens beginnen, dan kwam het misschien wel goed.

‘Moeder ...’

Moeder keek op, stopte echter meteen weer door. Ze vroeg niet wat er was.

Hanna durfde niet verder te praten. Het leek alsof moeder altijd haast had. Ze besloot om maar te gaan lezen.

De sok was eindelijk af. Misschien vroeg moeder nu wat

er was. Dan kon ze zeggen dat ze een acht had gehaald voor geschiedenis. Dat zou ze vast fijn vinden.

Moeder keek even in haar richting. 'Jij moet nodig naar bed.' Meteen pakte ze een andere sok. Ze vroeg niets, stuurde haar enkel naar boven. Het deed zeer vanbinnen.

'Aju', zei ze. Net als Job. Zo deed iedereen, behalve Willie. Zij was een baby die nog geen aju kon zeggen. Dat kwam wel als ze groter werd.

Willie was zo'n lief kindje. Ze had zulke zachte wangetjes. Zou moeder dat wel zien? Moeder liet Willie bij haar drinken en had haar dan een poosje op schoot. Daarna legde ze haar in de kinderwagen in de kamer. Moeder hielp Willie niet onder het eten. Ze nam wel de tijd voor Willie, omdat ze een baby was, maar dat zou snel overgaan. Werken en poetsen, daar bestond moeders leven uit, niet uit troetelen.

Zij deed dat wel. Ze vond Willie zo lief. Willie had bruine krulletjes, net als zij, en ze lachte altijd zo blij. Ze wist nog niet hoe kil het bij hen thuis was. Dan zou ze niet zo vrolijk meer zijn.

Hanna kroelde vaak met haar, dan kraaide Willie van plezier. Vandaag had ze haar zusje niet gezien. Zou er wel iemand met haar hebben gespeeld? Of zou ze alleen hebben gedronken en in de wagen hebben gelegen of in haar bedje? Ze zou willen kijken of ze lekker ondergestopt lag, maar deed het niet. Misschien werd Willie wakker, dat moest niet.

Hanna duwde de deur van haar slaapkamer open. Hij kraakte. Ze had een hekel aan dat klagende, knerpande geluid. Morgen zou ze de scharnieren smeren met boter. Daar ging het van over.

Snel kleepte ze zich uit, legde haar kleren op de houten stoel naast haar bed, en bad kort. Ze was boos en verdrietig. Waarom moest het toch zo akelig zijn bij hen thuis? Eerst had ze het niet in de gaten gehad, dacht ze dat het zo hoorde. Ze woonde afgelegen en had weinig vriendinnen. Maar toen ze eens bij een meisje uit de klas speelde, zag ze hoe haar moeder met het broertje omging. Hij was net zo oud als Job. De moeder deed zo lief tegen hem. Ze had hem voorgelezen en met hem gezongen en hem daarna naar bed gebracht. Het jongetje vond het heel fijn dat zijn moeder meeging. Sinds die tijd stopte zij Job 's avonds ook vaak onder, las hem een stukje voor en praatte wat met hem. Daar genoot Job van.

Vanavond had ze dat niet gedaan. Ze wilde eens met moeder praten, maar het was weer niet gebeurd. Sokken stoppen was belangrijker voor moeder dan de kinderen. De sokken waren klaar, maar zij voelde zich leeg en naar.

Vader had zelfs nog niet eens gezien dat ze naar bed ging. Die zou straks overeind komen, dreunend een stuk uit de oude, versleten Bijbel lezen en daarna naar bed gaan. Zo'n avond was niets aan voor moeder, die zou ook wel behoefte aan wat hartelijkheid hebben.

Had ze nu warempel medelijden met moeder? Daarnet had ze het moeder kwalijk genomen dat ze niet naar haar omkeek. Maar wie keek er eigenlijk naar moeder om?

Hanna zuchtte en tuurde de donkere kamer in. Ze zou het gordijn opentrekken, dan kon ze naar de sterren kijken. Dat was tenminste mooi. Beter dan hier te liggen tobben hoe het moest zijn en niet was en ook nooit zou worden.

Dan moest er wel een wonder gebeuren. En gebeurden er eigenlijk nog wel wonderen?

Hanna stapte op het koude zeil en liep naar het raam. Ze trok het gordijn wijd open. Miljoenen glanzende gouden stippen pinkelden aan de fluweelzwarte hemel. Daartussen hing de grote gele maan. Het leek of hij naar haar keek.

Ze bleef een tijd staan en keek naar de sterren. Daar was de Sirius, daar de Orion, de Tweelingen, de Kleine Beer en daar de Grote Beer.

Zouden er meer mensen naar buiten staan kijken en zich zo eenzaam voelen als zij? Zo akelig alleen? Maar het zou niet zo blijven. Later zou het beter worden, als ze een vriend kreeg. Daar verlangde ze zo naar.

Ze zou lief voor hem zijn en hem gelukkig maken. En als ze getrouwd waren en kinderen kregen, zou ze naar hen luisteren en met hen praten, al lagen er bergen kapotte sokken. De kinderen zouden voorgaan.

Beneden hoorde ze stemmen. Vader zei wat en moeder antwoordde. Daarna hoorde ze vaders dreunende stem. Het duurde een tijd, toen werd het stil.

Hanna liep terug naar haar bed en liet het gordijn open. Ze was koud geworden, ze kroop diep onder de dikke wollen dekens. Vanuit bed kon ze sommige sterren nog zien. Ze zou proberen te gaan slapen. Ze moest aan fijne dingen denken, anders kwam ze niet in slaap, maar ze zou niet weten waaraan. Aan Job, die alleen naar boven ging? Aan moeder, die sokken stopte alsof er niets belangrijkers bestond op de wereld? Of aan vader, die meer aandacht besteedde aan de boerderij dan aan zijn kinderen?

‘We kunnen van de lucht niet leven’, zei hij vaak. Dat

was natuurlijk waar. Vader moest werken om de kost te verdienen, maar daarom kon hij toch ook wel naar hen omkijken? Daar kon hij best wel tijd voor vrijmaken. Ze zou liever droog brood eten en liefde krijgen dan brood met spek en geen hartelijk woord erbij.

De trap kraakte. Vader kwam naar boven. Ze luisterde of moeder ook kwam, maar die bleef beneden. Ze wilde zeker de mand sokken af hebben. Dan zou het heel laat worden.

Toen de klok elf harde slagen sloeg, kwam moeder naar boven. Hanna draaide zich op haar andere zij.

Ze dacht aan volgende week. Dan zou ze bij de vishandel gaan werken. De ouders van haar vriendin Flora hadden haar dat aangeraden. Het had haar direct leuk geleken, het was eens wat anders dan werken in de huishouding, wat ze nu deed. Nadat ze een paar jaar op de huishoudschool had gezeten, was ze meteen gaan werken. Een vak leren was niet nodig voor meisjes, vond vader. Maar als ze door had mogen leren, net als Flora, dan had ze graag met kinderen willen werken.

Ze had helemaal niet veel onderwijs gehad. De school was drie kilometer van huis vandaan, dus de kleuterschool was niet in beeld. Toen ze zes jaar was, leerde ze fietsen omdat ze naar school moest. In de jaren daarvoor speelde ze thuis op het erf. Gelukkig was er van alles te beleven op de boerderij. Er waren varkens, koeien en kippen en konijnen. En soms waren er kuikens, van die zachte gele pluizenbollen. Maar verder had ze in haar jonge kinderjaren niets meegekregen, vooral geen positieve aandacht en liefde.

Toen kwam de eerste klas. Daar was ze erg zenuwachtig geweest. Ze had elke dag buikpijn omdat ze letters moest

leren. Dat kon ze niet, die nare kriebels leerde ze nooit. Ze moest steeds huilen omdat het niet lukte. Ze had het hele jaar volgehouden dat ze buikpijn had, maar de juf deed er niets mee. Ze moest zelfs een keer in de hoek staan omdat ze weer huilde.

Ze was zo nerveus dat ze de neiging had tot stotteren als ze haar iets vroegen. Vooral medeklinkers vond ze moeilijk, de g, k en p kon ze nauwelijks over haar lippen krijgen. Dan werd ze zenuwachtig en kreeg een rood hoofd. Dus zei ze maar weinig. Vader noemde haar stotterbekje. Hij had er geen begrip voor en dacht zeker dat het dan over zou gaan. Moeder zei er niets van.

In de tweede klas ging het beter. Ze had dezelfde juf, maar sommen maken vond ze fijn en de letters waren ook niet zo lastig meer nadat ze hulp van een andere juf had gehad. Ze kon verder best goed leren.

In de derde klas had ze verschillende meesters en jufs. De ene meester bleef maar een paar maanden, daarna kwam er een andere. En het was ook niet steeds dezelfde juf. Dat vond ze onrustig.

In klas drie gebeurde er wel iets waar ze later nog vaak aan moest denken. Ze moest een opstel maken over de vakantie. Ze schreef over het hutje dat ze altijd met haar broers en buurkinderen maakte in de vakantie. De juf haalde haar opstel eruit om voor te lezen. Ze begon te lezen. Maar opeens begon er een jongen te lachen. De juf vouwde het papier op en zei: 'Nee, het is een te mooi verhaal om erom te lachen.' Ze las niet verder. Dat was zo jammer van het mooie opstel. Ze was er trots op dat het voorgelezen werd en nu ging het niet door.

In de vierde klas beleefde ze vooral een fijne tijd. Ze kreeg een heel lieve meester. Hij was helemaal niet streng en maakte ook weleens een grap. Eentje wist ze er nog steeds. Een boer was aan het fietsen, maar zijn achterspatbord rammelde nogal. Toen fietste er iemand achter de boer en zei: Hé, je achterspatbord rammelt. Wat zeg je? vroeg de boer. Ik kan je niet verstaan. Mijn achterspatbord rammelt zo. Ze had het een leuk grapje gevonden.

De meester kon ook mooi vertellen, daar werd ze rustig van.

Thuis op de boerderij was het altijd een drukte van belang. De koeien moesten gemolken worden, de kippen gevoerd. De jongens hielpen vader. Zij hoefde buiten niet vaak mee te helpen, alleen in de groentetuin moest ze weleens helpen wieden. Dat moest met een vork. Moeder verwijderde met de hak het grove onkruid en zij haalde met de vork of met haar hand het kleinere onkruid eruit. Ze legde het onkruid op het pad en later harkte ze de paden tussen de bedden aan, zodat alles opgeruimd was.

Vader ging vaak naar de markt om producten te kopen en te verkopen. De buurman ging dan weleens met hem mee. Met de burens hadden ze niet veel contact, want zij waren van de andere kerk. Vader praatte soms wel wat met de buurman over het vee en moeder met de buurvrouw als ze de was ophing, maar verder gingen ze niet veel met elkaar om.

Zij speelde wel met de buurkinderen, haar broers ook. Ze maakten een hutje van planken en een kleed in de droge sloot en speelden juf of vader en moedertje. Zij ging dan een fles limonade halen en kopjes en een paar biscuitjes.

Het buurmeisje bracht snoepjes mee en soms een appel. Het was leuk in het hutje. Ze zaten fijn uren te kletsen. In de zomervakantie speelden ze zes weken lang met elkaar. Daarna zagen ze elkaar minder omdat ze naar een andere school gingen.

In de vakantie gingen Jan en Joost en zij ook altijd een dag naar opa en oma. Het was zes kilometer fietsen, maar dat vonden ze niet erg.

Bij opa en oma zagen ze hun neefjes en nichtjes. Dat was zo gezellig. Ze speelden de hele dag met elkaar. Tante Eef, die nog bij opa en oma woonde, zorgde altijd voor limonade en iets lekkers erbij.

De meester van de vijfde klas was strenger, maar ze had er geen moeite mee. Hij was heel eerlijk, trok nooit iemand voor en kon prachtig vertellen. Dat deed hij 's middags als ze goed hadden opgelet.

In de zesde klas kreeg ze weer een fijne meester. Hanna, jij kunt goed leren, zei hij regelmatig. Ze vond het fijn om te leren en ze las ook graag. Op vrijdag ging ze uit school altijd naar de bibliotheek. Die was midden in het dorp, vlak bij school. Dan ging ze een flinke stapel boeken halen en kon ze weer fijn lezen.

Maar ondanks dat het leren haar makkelijk afging, moest ze toch naar het voortgezet lager onderwijs. Mulo of hbs was niet nodig voor haar, zeiden vader en moeder. Meisjes gingen later trouwen en voor hun eigen kinderen zorgen. Voor een jongen was het wat anders. Die moest een vak leren om daarna zijn brood te kunnen verdienen.

Op het voortgezet lager onderwijs had ze het wel naar haar zin, maar toen ze daar net een jaar was, ging de school

failliet en werd opgeheven. Er waren te weinig leerlingen. Toen moest ze naar de christelijke huishoudschool in het dorp. Daar voelde ze zich niet thuis, tussen al die meiden met broeken aan. De sfeer was zo anders dan op de andere school, het was er eigenlijk helemaal niet christelijk. De meiden gingen naar feestjes, hadden het vaak over verkering op een rare manier, deden mee aan sinterklaas en voerden een toneelstukje op met de klassenavond. Dat was ze allemaal niet gewend. Ze was ook niet weerbaar gemaakt door haar vader en moeder voor al die invloeden. Thuis praatten ze daar niet over. Het vak koken was wel leuk. Daar genoot ze van. Meer dan van gym, dat vond ze moeilijk. Maar ze probeerde zo goed mogelijk haar best te doen.

Toen ze dertien jaar was, gebeurde er iets engs. Ze ontdekte allemaal bloed toen ze naar de wc ging. Zou er iets stuk zijn in haar buik? Ze was zo bang! Elisabeth, een meisje uit haar klas, had pas in het ziekenhuis gelegen. Haar blindedarm was ontstoken. Ze was er heel ziek van geweest. Misschien kreeg zij dat ook en moest zij ook geopereerd worden.

Ze was gauw naar moeder toe gegaan. Ik heb allemaal bloed, zei ze huilend. Moeder zei: O, nou dat krijg je vanaf nu iedere maand. Dat heeft te maken met kinderen krijgen. In die kast liggen doeken, die moet je maar gebruiken.

Het scheen zo te horen als je groter werd. Moeder had er eerder nooit iets over verteld. Ze moest er dus zelf maar achter zien te komen.

Ze pakte badstof doeken van moeder. Die moest ze in haar onderbroek doen en later in koud water zetten. Er stond een emmer voor in de douche.

De volgende dag vertelde ze het aan Flora. O, ik ben al een jaar geleden voor het eerst ongesteld geworden, zei Flora. Dat is heel gewoon. Ze vertelde het een en ander, dat wist Flora van haar oudere zus.

Toen ze twee jaar huishoudschool had gedaan, vond vader het welletjes. Ze kon best gaan werken, zei hij.

Ze ging niet alleen thuis aan de slag, maar ook bij verschillende gezinnen het huishouden doen. Bij de meeste mensen voor een aantal uren, bij sommige was ze een hele dag. Ze had veel plezier in het voorbereiden van de maaltijd, maar dat ze overal steeds weer de rommel moest opruimen ging haar op den duur tegenstaan.

Ze werd verliefd op een knappe jongen uit de buurt. Hij verzamelde boeken en ze ging hem helpen kaften bij hem thuis. Ze konden goed met elkaar opschieten, maar hij vroeg haar niet. Ze vond dat op den duur ook niet zo erg meer, want ze was niet zo verliefd meer op hem als in het begin. Ze wist niet eens of ze wel verkering met hem zou willen hebben als hij het toch zou vragen. En dat gebeurde.

‘Wil je verkering met me?’ vroeg hij op een keer, toen hij haar achter op zijn fiets thuisbracht. Ze woonden niet ver van elkaar vandaan. Maar ze kon geen ‘ja’ zeggen. Ze was er niet zeker van of ze met hem verder wilde.

‘Waarom niet?’ vroeg de jongen.

‘Waarom wel?’ antwoordde ze en liep snel naar binnen.

Hanna schiet nog eens over, zei vader regelmatig. Zo komt ze in het huis voor oude vrouwen en mannen terecht. Waarom zei vader dat toch? Zo oud was ze nog niet. En ze ging toch zomaar niet met een jongen aanpappen? Hoewel

ze wel graag iemand zou willen hebben van wie ze zou kunnen houden en met wie ze zou kunnen praten. Maar die was ze nog niet tegengekomen.

Hanna's gedachten gingen weer terug naar de vishandel. Dat leek haar mooier werk dan in het huishouden. Misschien kreeg ze weleens vis mee naar huis. Dat zou fijn zijn, van die knapperige goudbruin gebakken tong. Dan kon ze de anderen wat lekkers geven. De jongens en Willie en vader en moeder natuurlijk.

Maar eerst moest ze nog een week thuis werken en bij haar werkhuisen. De maandag was al voorbij, morgen zou ze thuis moeder weer helpen, en overmorgen moest ze 's ochtends naar een gezin. Daar moest ze stofzuigen, ramen lappen en de was doen. Donderdag ging ze naar Anna. Daar keek ze altijd naar uit. Anna was vijftig en al jaren weduwe. Ze had het vaak over haar man. Dan stonden er soms tranen in haar ogen. Hanna wist dan niet wat ze zeggen moest. Anna had nog twee kinderen thuis, de andere twee waren getrouwd. Ze was vader en moeder tegelijk voor haar kinderen en belangstellend en meelevend voor andere mensen, ook voor haar. Dat kwam omdat ze zelf veel verdriet had gehad, zei Anna. Daardoor had ze oog voor andere mensen gekregen.

Ze moest flink doorwerken als ze bij Anna was, maar dat hinderde niet. Anna deed zelf even hard mee en vorige week had Anna zoiets moois bedacht. Ze mocht haar helpen om een vlaai te maken. Anna had de bodem gebakken en zij mocht de aardbeien door de zeef doen. Daarna mocht ze het sap met aardappelmeel binden en de bodem versieren. De vlaai was prachtig geworden en zag er heerlijk uit. Toen

hij klaar was, zette Anna koffie en sneed resoluut voor hen beiden een punt van de verrukkelijke vlaai af.

‘Dat heb je goed gedaan’, zei Anna toen ze de vlaai proefde, net alsof Hanna de vlaai helemaal zelf had gemaakt.

Ze zou Anna gaan missen, maar Anna zei dat ze altijd bij haar langs mocht komen. Dat zou ze zeker doen.

Op vrijdag moest ze altijd een halve dag naar een gezin met een kind, een klein jongetje. De moeder was nog jong, maar ze hield vast niet van werken. Nou ja, Hanna vond het prima. Zij had er een halve dag werk bij. Ze moest daar vooral stofzuigen en ramen lappen. Het jongetje was leuk, maar werd wel wat verwend.

Hij werd vaak geknuffeld, alles wat hij deed vond zijn moeder geweldig, en hij had heel veel speelgoed. Als ze dat allemaal zag en hoorde, voelde ze pijn. Dat had zij nooit gehad.

Ze had pas nog tegen haar moeder gezegd dat zij nooit eens een compliment kreeg, maar toen zei moeder: ‘Je bent verplicht om het goed te doen, dus complimenten geven hoeft niet. Maar als je het fout doet, moet ik het zeggen. Dat was bij ons thuis ook zo.’ Ze had nu de neiging alles van thuis tegen de vrouw te zeggen, want dat moest zij toch begrijpen. Ze deed het niet. Misschien ging het dan net zoals bij de bovenmeester. Ze had hem weleens over thuis verteld nadat ze een klassenavond had gehad. Hij zei: ‘Zo gaat dat bij de refo’s.’ Dat kon ze niet begrijpen, want dat was hij zelf ook en hij was juist heel aardig.

’s Zaterdags moest ze de hele dag naar juf Knoop. Die was handwerkjuffrouw geweest. Juf Knoop was oud en gaf alleen nog naailes in een kaal lokaaltje op school.

Ze zou het zeil bij juf Knoop weer moeten wrijven. Dat moest ze op haar knieën doen, en dan stevig poetsen. Het zeil werd daardoor weer als nieuw. Om tien uur zette juf Knoop altijd koffie en dronken ze samen een kopje in de kamer met een plak ontbijtkoek erbij. Daarna ging ze snel verder. Als laatste poetste ze de bel van het oude hoge herenhuis. Dat moest heel precies gebeuren. De juf had het haar de eerste keer voorgedaan. De bel glom na het poetsen altijd als een spiegel.

's Maandagsavonds zat ze bij juf Knoop op naailes. Eerst had ze eenvoudige dingen moeten naaien. Gewone naden, rechttoe rechtaan. Daarna mocht ze een rok maken. Op dit moment was ze met een jack bezig, van stevige stof. Ze kon het voortaan aan twee kanten dragen, de ene kant was lichtbruin en de andere donkerbruin. Het werd mooi met de capuchon en de mouwen van boordstof. Ze zou er vast veel plezier aan beleven.

De was hoefde ze nooit te doen bij juf Knoop. Zij deed de was naar de wasserij, alleen de overhemden van haar man waste de juf zelf. Die kookte ze uit op het petroleumstel, daar was ze heel precies op.

Hanna had bij de burens geleerd hoe ze de was moest doen, toen ze elf jaar was. Bij hen kreeg ze elke keer een gulden en een zak snoep voor de kinderen, als ze er een ochtend werkte. Het snoep werd verdeeld, het geld niet. Moeder bewaarde het en schreef het elke keer op de kalender als zij een gulden aan moeder gaf. Zo wist zij hoeveel geld ze van moeder terugkreeg. Er kwam zestig gulden op de kalender te staan. Op een zaterdag vroeg zij of ze het geld mocht hebben. 'Nee, natuurlijk niet, dat kan niet', zei moeder.

Hanna ging niet tegen haar in, maar ging huilend naar boven. Ze begreep het niet, en snapte het nog steeds niet. Misschien konden vader en moeder het geld toen goed gebruiken, maar ze waren toch niet arm? In ieder geval hadden ze er vast niet over nagedacht hoeveel pijn het haar deed vanbinnen. Gelukkig mocht ze haar loon nu houden.

Het werk in de huishouding was afgelopen, nu ze bij de viszaak ging werken. Daar treurde ze niet om, al zou ze de mensen missen: juffrouw Knoop, de jonge vrouw met het verwende jongetje, maar vooral Anna.

Maar Anna zou ze nog vaak blijven zien. Dat had ze zelf gevraagd. Nu moest ze echt gaan slapen, anders was ze er morgen met haar hoofd niet bij.